

Slovenci, začenjajo se novi časi ... (1918–1920)

Malo po stoti obletnici konca 1. svetovne vojne in rojstva nove države južnih Slovanov, v katero smo se vključili tudi Slovenci, je v Sokolskem domu v Škofji Loki gostovala razstava s pomenljivim naslovom *Slovenci začenjajo se novi časi ... (1918–1920)*. Na vhodu v mesto je nanjo opozarjal velik plakat in prijazno vabil k ogledu. Razstavo je pripravil Zgodovinski arhiv Ljubljana in se z njo pridružil množici dogodkov, ki so obeležili spomin na prelomne dogodke pred stotimi leti. Avtorice razstave so Elizabeta Eržen Podlipnik, Dunja Mušič, Mira Hodnik in Judita Šega, pri katalogu je sodelovala še mag. Hana Habjan. Razstava je tretja v nizu razstav, ki jih je Zgodovinski arhiv Ljubljana na temo 1. svetovne vojne pripravil v zadnjih petih letih, in je logično nadaljevanje prejšnje – *V zaledju soške fronte* –, ki smo si jo lahko ogledali tudi v Škofji Loki. Slovesno odprtje razstave je bilo 16. oktobra 2018 v Ljubljani, od takrat pa je prepotovala že dobršen del Slovenije in gostovala v devetih krajih, letos bo tudi v Železnikih.

Pri izbiri naslova so avtorice dolgo razmišljale in iskale tistega pravega, udarnega, primernega času, o katerem govorijo, in dogodkom, ki so se takrat odvijali. Na koncu so ga le našle, navdih zanj pa so dobile v dokumentu, v katerem Italijani Slovincem obljubljajo začetek novih, lepših in boljših časov, ki pa so nato Primorcem prinesli vse kaj drugega. Časovno so se avtorice osredotočile na prvi

Skupen logotip gostujočih razstav Zgodovinskega arhiva Ljubljana in Filatelističnega društva Lovro Košir Škofja Loka.

dve leti po koncu 1. svetovne vojne, ki sta bili za Slovence v marsičem prelomni, polni pričakovanj, a hkrati tudi zelo boleči. Razstava se časovno zaključuje z letom 1920, ko so bile s koroškim plebiscitom in podpisom rapalske pogodbe dokončno določene meje slovenskega ozemlja na severu in zahodu.

Razstava je sestavljena iz treh vsebinsko raznolikih sklopov, ki prehajajo drug v drugega, skupaj pa tvorijo zaključeno celoto. Pri izboru dokumentov so se avtorice odločale predvsem za take, ki javnosti do sedaj niso bili širše poznani, skoznje pa se zrcali pestra in raznolika povojna problematika.

V prvem delu razstave je predstavljen sklepni del vojaških operacij na italijanski fronti, ki so se končale z velikim porazom avstro-ogrske vojske, sklepom premirja in umikom 380 000 vojakov, ki so se čez slovensko ozemlje vračali proti domu in pri tukajšnjem prebivalstvu vzbujali strah pred krajami in izgredi, ki se je na koncu izkazal kot povsem neupravičen. V Ljubljani je bila v tem času ustanovljena nova Država Slovencev, Hrvatov in Srbov (SHS), ki so jo na množični manifestaciji na Kongresnem trgu slovesno razglasili 29. oktobra 1918. Ustanovljena je bila prva slovenska vlada, ki jo je vodil Josip vitez Pogačnik. Država SHS je žal obstajala le 33 dni – do 1. decembra 1918, ko se je združila s Kraljevino Srbijo v Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev. Eden od razlogov, zakaj so takratni politiki tako hiteli, je bil strah pred Italijani, ki so v neustavljivi želji, da zasedejo vse, kar jim je bilo obljubljeno z londonskim sporazumom, šli sprva celo čez demarkacijsko črto. Zasedeni Primorski so obljubljali pravičnost,

Obdobje do konca leta 1920 je močno zaznamoval boj za Koroško, pri katerem je propaganda igrala zelo veliko vlogo. (vir: ZAL, *Enota v Škofji Loki*)

mir in svobodo, a so kaj kmalu začeli omejevati pravice tamkajšnjega prebivalstva. Podobno je bilo na Koroškem, kjer se je boj za severno mejo končal s plebiscitom, 10. oktobra 1920, v korist Avstrije. Pred tem sta bili obe strani propagandno zelo dejavni, kar nazorno predstavljajo tudi dokumenti na razstavnih panojih. Za bolj nazorno predstavo je v ta del razstave umeščen še zemljevid, z vrisano mejo na severu in zahodu slovenskega ozemlja. Nova politična situacija na Koroškem in Primorskem je v naše kraje pripeljala nove begunce, ki se niso hoteli pokoriti raznarodovalni politiki. Mnogi so tu ostali za vedno, nekateri tudi v Škofji Loki.

Drugi del razstave predstavlja nekaj najbolj vidnih sprememb, ki jih je prinesla nova država. Na prvem mestu je bil to nov vladar iz dinastije Karađorđević, uradno kralj Peter, dejansko pa že njegov sin, regent Aleksander, ki je junija 1920 prvič uradno obiskal Slovenijo in bil deležen veličastnega sprejema. Novi so bili tudi državni grb, zastava in himna. Z novo državo so prišli tudi novi prazniki, stari avstrijski so bili ukinjeni, podobno kot nekdanja nemška imena javnih ustanov in ulic. Slovenski jezik je dobil večjo veljavo, postal je glavni učni jezik v šolah in na ljubljanski univerzi, ustanovljeni leta 1919. Povsem drugače je bilo na zasedenih ozemljih na Primorskem in Koroškem, kjer sta ga izpodrivali nemščina in italijanščina. Edino, kar je še nekaj časa spominjalo na stare čase, so bile močno razvrednotene avstro-ogrske krone, ki so jih – da bi zajezili nekontroliran dotok iz Avstrije in Madžarske – najprej žigosali, nato kolkovali in leta 1920 zamenjali s kronsko-dinarskimi bankovci.

Tretji del razstave odstira pogled na perečo socialno-zdravstveno problematiko. Zdravstvene razmere so bile zelo slabe; rodnost je strahovito upadla, umrljivost narasla, razsajale so različne bolezni, število tuberkuloznih bolnikov je zelo poskočilo. Z vojaki, ki so se vračali z bojišč in ujetništva, se je k nam zanesel še nevarni pegasti tifus. Jeseni 1918 je tudi množično morila španska gripa, ki je samo na slovenskih tleh zahtevala okoli 7 000 žrtev, nadaljnjih 4 000 pa je pobrala še pljučnica, ki se je pogosto pojavljala kot zaplet po gripi. Na ramenih nove države se je znašlo tudi več kot 11 400 vojnih invalidov, 30 000 vojnih vdov s skoraj 50 000 nepreskrbljenimi družinskimi člani, za katere je bilo treba ustrezno poskrbeti. Država jim je omogočila rehabilitacijo, nabavo protez, možnost prekvalifikacije in skromne invalidnine, še vedno pa je bilo njihovo preživetje v marsičem odvisno od njih samih. Za marsikaterim vojakom pa je ostal le spomin in sodišča so imela v prvih povojnih letih obilo dela, ko so jih razglašala za mrtve in njihovo premoženje prepisovala na sorodnike. S tem panojem se razstava tudi zaključuje.

V Sokolskem domu v Škofji Loki je razstava gostovala od 11. januarja do 5. februarja 2019 in bila deležna velike pozornosti. Videlo jo je vsaj 1 325 obiskovalcev, kar še dodatno potrjuje, da obravnavana problematika in prelomni povojni čas ljudi zelo zanimata. Svoj pečat je dalo tudi kakovostno in všečno oblikovanje razstave, spremljajočega kataloga in zgibank, delo Studia Aleja iz Radovljice,

kjer so oblikovali tudi veliki plakat. Razstavo spremljajo vsebinsko in slikovno zelo bogat razstavni katalog, v katerem so vsebine z razstavnih panojev predstavljene še bolj natančno, za popestritev pa še dve veliki platni s kolažem fotografij iz obravnavanega časa.

Gostovanje razstave v Škofji Loki je Zgodovinski arhiv Ljubljana pripravil v sodelovanju s Filatelističnim društvom Lovro Košir Škofja Loka, ki je v letu 2019 praznovalo 70-letnico uspešnega delovanja. V njihovih bogatih razstavnih zbirkah so tudi znamke iz prvega obdobja po razpadu avstro-ogrske monarhije in nastanku nove Države SHS. Društvo se je predstavilo z razstavno filatelistično zbirko dr. Janeza Cerkvenika *Prve slovenske poštne znamke po koncu 1. svetovne vojne*, s posebnim poudarkom na seriji poštних znamk *Verigar*, slovenskega slikarja Ivana Vavpotiča. Seriji znamk je skupen motiv sužnja, ki trga verige in simbolično nakazuje začetek novih, boljših časov.

Avtorice razstave z županom Občine Škofja Loka in direktorjem Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Od leve: Dunja Mušič, Mira Hodnik, Tine Radinja, župan, Judita Šega, Elizabeta Eržen Podlipnik in mag. Mitja Sadek, direktor ZAL. (foto: Tina Arh)